

sebbnek, Lukács Sándornak, Győr nemzetgyűlési követének, a szabadságharc hadfelszerelési kormánybiztosának, népszerű nevén „Győr Robespierre”-jének kimerítő portréjával gazdagítja. Szerzője, Balázs Péter szinte a semmiből alkotta meg értekezését, elsőként rekonstruálva szakirodalmunkban a harminckét éves korában emigrációs hányattatások áldozatává lett márciusi ifjú pályaképét. Nyilván a felfedezés láza okozta annak egyes túlzásait. Lukács Sándor hőse volt 1848–49-nek, de győri szereplésének Petőfi pesti és országos jelentőségével való összevetése csak aránytézést eredményezhet (652). Hasonlóképpen azt az a megítélése, hogy Lukácsot szocialista eszmék vezérelték, amikor kormánybiztosként korlátozta az iparosok jövedelmét (674.). A márciusi ifjak gazdasági téren még nemigen haladták meg a liberalizmus ideáit — a társadalom és a politika terén voltak ők forradalmárok.

Remélhetőleg kitűnt e tanulmányok ismeretése során, hogy a *Petőfi és kora* jóval

több a benne foglalt értekezések összégénél: költőnk és kora vonatkozásában nemcsak nagyméretű ismeretlen anyagot tár fel, de még nagyobbat mozgat meg, méghozzá akként, hogy általa igen sokszor emlékeztet a korszak fehér foltjaira, a tennivalókra. Szerzőinek névsora viszont másra is figyelmeztet. Arra, hogy aggodalmat keltsen csökken azoknak a száma, akikkel a Petőfi- és a reformkor-kutatás során a jövőben számolhatunk. A tizenhárom tanulmány szerzője közül a megjelenés óta kettő már nem él, s a többiek között is alig találunk fiatal kutatót. A reformkor- és Petőfi-kutatásnak maholnap erősen megfogyatkozik az utánpótlása. Dienes András és Mezősi Károly kutatási szenvedélye csakugyan pótolhatatlan, de nem kevésbé pótolhatatlan kár lenne az is, ha e szenvedély példája fiatal irodalomtörténészeinkben nem keltene fel hamarosan a folytatás, a meghaladás, a továbbbonyolódás vállalkozó elszántságát.

Fenyő István

CSANDA SÁNDOR: BALASSI BÁLINT KÖLTÉSZETE ÉS A KÖZÉP-EURÓPAI SZLÁV RENESZÁNSZ STÍLUS

Bratislava 1973. Madách K. 350 1.

A Balassi költészete iránti egyre intenzívebb érdeklődés egyik új, érdekes produktuma Csanda Sándor jeles szlovákiai irodalomtörténész kötete. Eckhardt Sándor eléggé nem méltányolható teljesítménye a Balassi-életmű feltárásában és interpretálásában jobbra életrajz-centrikus volt, bár számos irodalom-központú tanulmányt is írt a költőről. Az utóbbi évtizedekben a kutatás érdeklődése a költői életmű jellege felé fordult. Ebben az áramlatban képvisel érdekes színt a Csanda Sándor Balassi-könyve. Az újabb kutatások eredményeit és probléma-feltevéseit (természetesen Eckhardt idevonatkozó tanulmányainak megállapításait is) próbálja Csanda polemikusan továbbvinni, Balassi költészetének jellegét összemerve a közép-európai szláv reneszánsz líra jellegzetességeivel.

Csanda köteté főként Balassi költészetének a cseh és szlovák, valamint a lengyel reneszánsz költészettel való összevetésével ad új megfigyeléseket. Az összehasonlítás segítségével Balassi költészetének néhány eredeti sajátosságára sikerül fényt derítenie. Balassi költészete, általános jellegét tekintve, elvontabb karakterű, mint pl. Kochanowski költészete. Balassi nem ír közvetlenül soha kora társadalmi, történeti kérdéseiről, Kochanowski azonban programszerűen. Ugyanakkor Balassi csak magyarul írja verseit, míg

Kochanowski latinul is. Kochanowski közvetlenebbül és szembetűnőbben kapcsolódik az antik költészethez és mitológiához, Balassi viszont csak mérsékeltbben. Kochanowski hangvételben közvetlenebb, Balassi patetikusabb. Annak ellenére, hogy Balassi lírájának képrendszerében domináló a szerelemmel, udvarlással kapcsolatos képek szerepe, de csak az ő szerelmi költészetére jellemző a vítézi életből merített költői képek alkalmazása. Mint Csanda vizsgálataiból kiderül: ez sem a XVI. századból fennmaradt cseh és szlovák szerelmi énekekben, sem a lengyel reneszánsz költészetben nem figyelhető meg.

Az eltérések, különbségek mellett Csanda természetesen bemutatja a Balassi és Kochanowski, valamint a cseh és szlovák reneszánsz szerelmi költészetben megfigyelhető rokon mozzanatokot is.

A könyvének gerincét kitevő elemzés Balassi költészetéről már jóval problematikusabb, fejtegetései sokszor vitára, ellenvetésre készítettek. Főként módszertani szempontból. Terjedelmes fejezetekben foglalkozik Balassi versformáival, versszerkezeteivel, szóképével, költői frazeológiájával. Balassi költői eszközeit számos vonatkozásban bőséges (és nemegyszer terjengős) példatárral illusztrálja, de úgy, hogy az egymásután következő példák tömege és a fejtegetések közötti összhangot vagy egyensúlyt megteremtén. Kü-

lönösen a *Versmondattani és nyelvhasználati sajtások*, valamint a *Szóképei, költői frazeológija* c. fejezetben tűnik öncélúnak az idézetek sokasága. Olykor nem érezzük, nem tudjuk, hogy a felsorakoztatott példák tulajdonképpen mit kívánnak bizonyítani. Az idézett példák, képek, hasonlatok stb. természetesen önmagukban is illusztrálják Balassi költői eszközeinek változatosságát, de sokszor hiányolnunk kell a velük kapcsolatos irodalomtörténeti jellemzést, általánosítást, a költői karakter jellegére való utalást. Balassi költői eszközeit általában csak leírja, számba veszi, terjedelmes példatárral illusztrálja, de jellemzésükre, a költői karakter megközelítésére csak elvétve tesz kísérletet.

Szembetűnő e jellemzések ritkasága, mert Csanda Sándor könyve egyébként az újabb hazai kutatások eredményeivel nem egy vonatkozásban polemizál, többször élesen, olykor elutasító modorban. A vitatott tételek, jellemzések, megállapítások ellentétben — a jellemzések hiányában — többnyire nem adhat a vitatottakkal egyenértékűen kifejtett ellenérveket, homályban hagyva a kifogásokat többször is afelől, hogy egy-egy kérdéssel kapcsolatban mit és főként, hogy miért kifogásol. Az újabb kutatások több poétikai vonatkozású megfigyelésének, eredményének érvényét kategorikusan megkérdőjelezi Csanda, de a polémiát nem poétikai érvekkel fejtvi.

Különösen szembetűnő módszerének ez a jellege Balassi verskompozícióinak megítélésében. Balassi verskompozícióinak egyik fontos változatára Varjas Béla hívta fel a figyelmet, bizonyítva, hogy az ún. hárompillérű kompozíció típus költészetében mily fontos szerepet játszott. Varjas ugyanakkor hangsúlyozta, hogy más kompozícióváltozatokban is írt Balassi verseket, bár ezeket még nem tudjuk meghatározni. Csanda csupán a *Katonaénekekben* érzékeli e kompozíció típus jelenlétét, máshol nem. Vitatható valóban, hogy a Varjas által hárompillérűeknek tekintett Balassi-vers mindegyike maradéktalan képviselője-e ennek a kompozícióváltozatnak, de tagadhatatlan, hogy a hárompillérű versszerkezet számos Balassi-éneket meghatározó, jellegzetes és fontos kompozícióváltozat lírájában. Megfontolandó ellenérvet ezzel kapcsolatban Csanda nem ad. Mert mit kezdhetünk az olyan — Csanda ajánlotta — szerkezeti-műfaji meghatározásokkal, mint „hasonlatokat kifejtő versek”, „könyörgő, alkudozó versek”, „szerelmi monológ”, „szerelmi konfliktust kifejező dalok”, „haladványos” verskompozíció? Ezek a meghatározások egy-egy vers tematikáját idézhetik, de poétikai jellemzésre, a művészi kompozíció jelzésére alkalmatlanok. A „Segíll meg engemet . . .” kezdetű vers elemzése után írja Csanda: „A költőnek más verseit vizsgálva sem találunk látványos szerkezeteket, de már első

verseinek felépítésén is kétségkívül felismerhető a retorikai műveltség, az érett koriakon pedig a nagyfokú csiszoltság és tömörítés.” (125.) *A retorikai műveltség, csiszoltság és tömörítés* fogalmai azonban nem képesek Balassi versszerkezeteinek jellemzésére.

Csanda szerint Balassi: „A legtöbb esetben logikai sorrendben kapcsolja egymáshoz a zárt strófákat, amelyek mindegyike befejezett gondolatot tartalmaz, leggyakrabban egyetlen mondatból áll. Ezt a módszert *haladványosnak* nevezhetnénk, mert előrehalad a mondanivaló kifejtésében.” (126.) Minden vers a maga módján *előrehalad a mondanivaló kifejtésében*, s ha már a verskompozíciót vizsgáljuk, akkor ennek módjai, törvényszerűségei a legfontosabbak. Ezért nem tudunk mit kezdeni az olyan kijelentéssel sem, amely szerint „Haladványosnak tekinthető a költő legtöbb költeménye, mert a strófák egymásutánja a mondanivaló részletesebb kifejtését adja.” (127.) Ha arra gondol Csanda, hogy Balassi epiko-lírikus énekeiben a logikai szféra még verset meghatározó tényező, akkor igaz van.

A jellemzés elmaradását hiányoljuk Balassi természet-szemléletének említéseikor is. Több alkalommal is méltatja a Balassi-versekben jelentkező reneszánsz természet-szemléletet, megemlítve, hogy a vitézi életet idéző énekek „egyikéből sem hiányzik a reneszánsz természet-szemlélet”. (89.) Azzal viszont adós marad, hogy jellemezni a reneszánsz természet-szemlélet jellegét. Az ódai szárnyalású természetmagasztalás ui. még nem reneszánsz jellegzetesség önmagában, a középkor is igen kedvelte. Balassi is.

Vitatható, pontosabban egy már régen meghaladott álláspontot fogalmazzunk újra Csandra, amikor a következőket írja Balassi költői tudatosságáról: „A költészettel kapcsolatos nyilatkozataiból azt is látjuk, hogy első sorban ösztönös költő volt, versíráskor a szerelmet, a nő meghódítását tartotta szem előtt, de igyekezett minél „ékesb igéket” használni.” (259.) Már Eckhardt első nagy Balassi-tanulmányától nyilvánvaló, hogy Balassi az európai reneszánsz költészet egyik legtudatosabban alkotó egyénisége annak ellenére, hogy teljes életét nem szentelhette az irodalom művelésének. Európai és magyar hagyományok klasszikus költői szintézisét másként nem is teremthette volna meg. Tudatosságát, költői műveltségét már Rimay is jól jellemezte 1610-ben: „. . . az ő magyar nádsipja és pásztorsipja a zengés csodálatos édességével és a hangok kifejező harmóniájával a többi, aki csak van, valamennyit messze túlhaladva, sőt az irigységüktől kísértetve, a tekintély és dicsőség magas helyét foglalják el.” (Eckhardt Sándor fordítása.)

Nem lehet kikövetkeztetni Balassinak Krakkóból öccséhez írt leveléből (1590), hogy

„A költőt valószínűleg vádolták azzal, hogy vitézkedés helyett »versfaragással« foglalkozik. . .” (89.) Az értők nem vádolták ezzel. A levél csupán azt fogalmazza meg világosan, hogy Balassi nem hivatá szerűen (= foglalkozásszerűen) írta verseit, mint Ronsard vagy Kochanowski.

Csanda szerint: „A költő udvarlás közben nem tett különbséget különböző társadalmi rangú nők között, s az utcalányoknak is az olasz reneszánsz főúri lírára emlékeztető szóképeivel bókolt.” (75.) Gerézdi Rabán bizonyította *A magyar világi líra kezdetei*-ben, hogy igenis határozott, meghatározott különbséget tett Balassi verseiben a főrangú vagy nemes hölgyeknek szóló és a *Bécsi Zsuzsannáról* s *Anna-Máriáról* szerzette típusú énekei között. A nemes hölgyeknek udvari-udvarló verseket írt, míg az utóbbiaknak törvénytelen ú. n. latrikánus énekeket. A társadalmi helyzet különbségeit a szerelmi ének jellege is kifejezte. A latrikánus énekek is természetesen a reneszánsz líra szóképeivel (közhelyekkel) élnek, de karakterük merőben más, mint a nemes hölgyeknek szánt verseké.

Egy részletkérdés: Csanda Sándor a „Segéll meg engemet...” kezdetű Balassi-vers ismétlésrendszerével kapcsolatban pontatlanul hivatkozik egyik dolgozatomra. Csanda szerint: „A költemény szerkezeti sajátossága, hogy az első strófa csaknem szó szerint megismétlődik a vers végén, s ez a jelenség K. T. véleménye szerint szintén az énekversből a szövegverssé való fejlődés útját jelzi.” (59.) Nem a pusztán ismétlés jelzi ezt a fejlődést, hanem az énekversre jellemző sztereotípiák megszüntetése, mint irtam: Balassi „az énekvershez szokott olvasók sztereotípiát váró igényére ügyelt, de úgy hozott létre ismétlésrendszert e vers szövegében, hogy lényegében megszüntette a sztereotípiát. . . Az énekverset idéző ismétlés változatossága már a szövegvers jegyében fogant.” (ItK 1970. 670.)

Az *Eurialus és Lucretia* c. széphistória kapcsán Csanda megemlíti, hogy a *gombos kert* valóságos kert volt, de tévesen utal a korábbi szakirodalomra: „A »gombos kertbe néző kapun át« nyomult be a várba az őrség, amely Balassit és híveit kiakolbólitotta. Ez az adat a széphistóriával foglalkozók figyelmét elkerülte, pedig fontos bizonyíték arra, hogy »az úr gombos kertje« nem templom, hanem

valóságos kert volt Sárospatakon.” (190.) De ez nyilvánvaló volt eddig is! Az is, hogy virágos-rózsakert volt, égetett mázas cserépgömbökkel (gombokkal) díszített karókkal. Helyét is pontosan ismerjük, hiszen az újabb ásatások a gombos kertben épített nyári lak romjait, alapjait is feltárták. Ugyanakkor több motívumegyezésre, azonosságra mutat rá Csandra az *Eurialus és Lucretia*, valamint Balassi költszete között, nyomósítva a régi s megújuló feltételezést, amely szerint a Pataki Névtelen valószínűleg (bár még nem bizonyítottan) Balassi.

Könyvének utolsó fejezetében Balassi költszetének utóéletét vizsgálja a Ján Mišianik által felfedezett Fanchali Jób-kódexben. A kódexben található szlovák szerelmi énekek szerzőjét Mišianik annak idején feltételezteszerűen Balassiban látta. A hazai irodalomtörténetírás képtelennek tartotta ezt a feltételezést, mert Balassitól nem maradt fenn egyetlen szlovák nyelvű sor sem, bár valószínű, hogy tudhatott szlovákul. Költői hivatását viszont a *magyar nyelvű* költszet európai színvonalra való emelésében látta, s ezt tudatosan hirdette. Csanda stílusvizsgálati meggyőzően jellemzik a szlovák nyelvű énekek jellegzetességeit, bizonyítva azok kevéssé eredeti jellegét. Ezek a vizsgálatok is kizárják Balassi szerzőségének a lehetőségét. Félreértés vagy elírás azonban kijelenteni a XVI. századi magyarországi társadalmi, osztályviszonyokról, hogy „ekkor mai értelemben vett magyar nemzetiségű nemesség sem volt”. (315.)

Csanda Sándor könyve végül is sokoldalúan közelít Balassi költszetének formai kérdésköréhez, a közép-európai szláv reneszánsz költszet jellegzetességeit felsorakoztatva pedig költői karakterének néhány eredeti vonására is felhívja a figyelmet. Ugyanakkor a könyv nem érlelődött egységes gondolatrendszer felmutató értekezéssé, az idézetek, példák eluralkodnak a jellemzések, érvelések, a Csanda által kezdeményezett polémiák szabatosabb és mérlegelőbb kifejtése lehetőségeinek rovására. Nagyon hiányzik a kötet végéről egy valóban összegező, Balassi költszetét a felvonultatott példákkal céltudatosabban szembeállító és jellemző fejezet.

Komlószi Tibor

BENKŐ SAMU: SORSFORMÁLÓ ÉRTELEM

Művelődéstörténeti tanulmányok. Bukarest 1971. Kritérium K. 344 1.

Benkő Samunak, az erdélyi múlt kulturális és irodalmi életét feltáró munkásságát elismeréssel figyeli a hazai tudományos érdeklődés. Ezúttal felettébb indokolt, hogy gaz-

dag tartalmú tanulmányköteténél megálljunk rövid időre és rámutassunk azokra az itt érintett nagyjából részben művelődéstörténeti témakörökre, amelyek irodalomtudományunk